

Civilizace (kultura), téma k zamyšlení

J. Šmajš: *Civilization (Culture) – a Theme for Contemplation. Život. Prostr., Vol. 37, No. 5, 229 – 232, 2003.*

An adequate philosophical concept of culture is one of the conditions of solution of the present conflict of culture (civilization) and nature. Besides natural cosmic evolution, the juvenile cultural evolution inflamed by the man is the second and last way of arising new ontic structures on the Earth. But the cultural evolution cannot build its own structures in other way than by suppressing and violating the natural abiotic and biotic orderliness, a valuable product of natural evolution. A decrease of natural orderliness of the biosphere (that has also created the man) endangers the man as well as culture. Culture is a result of human activities; it is an open non-linear system with inner information that is a spiritual culture. It is necessary to search reasons of its unnaturalness and quick spatial expansion in the content and structure of its constitutive information, social spiritual culture. A change of culture to a biophile culture is connected with a comprehension of the system base of culture as well as expansion and acceptance of biophile socio-cultural information. At overcoming the ecological crisis we need to know what are nature and culture, what is the base of the conflict – first existential endangerment of the man by reduced and destabilized biosphere.

Žijeme ve vyspělé civilizaci, v globální informační společnosti, ovšem pojmy *civilizace* ani *informační společnost* obvykle vymezit neumíme. Cítíme sice jejich souvislost s příbuznými, vzájemně opozičními pojmy *příroda a kultura*, ale i ty chápeme pouze intuitivně. Jakoby nám chyběla odvaha jasně a nedvojsmyslně filozoficky formulovat to, co je již delší dobu teoreticky prokázané. Že totiž na naší planetě existují jen dva způsoby, jimiž mohou vznikat – v souladu se zákonem o zachování hmoty a energie – nové systémy a struktury. Vedle vesmírné evoluce, tj. přirozené aktivity velkého třesku, tu po vzniku člověka nové systémy a struktury konstituuje také mladá evoluce kulturní, aktivita lidská. Proto i všechny ostatní pojmy, které označují lidské společenství a jeho evoluční výtvořiny, např. *společnost, civilizace, technosféra, noosféra, duchovní kultura* atp., jsou modifikacemi ústředního pojmu *kultura* pro určitý kontext, jsou parciální, méně obecné a pochopitelné jen ve vztahu k pojmu *kultura*.

Přirozená evoluce a informace

V chápání přírody už nelze dále přehlížet vědecky doložený fakt, že příroda se konstitovala vlastní spontánní evolucí. Schopnost samoorganizace počá-

teční kosmické aktivity právě na naší planetě dospěla k vysoké úrovni rozvoje života, vytvořila biosféru s fantastickým bohatstvím forem přirozené informace. A tato *informace* je člověku i sociokulturní informaci absolutně nadřazená. Ve světě, v němž vedle onticky tvořivé evoluce vládne také entropie, je totiž přirozená informace indikátorem vývoje života: samovolně se rozvíjí i upadá, část její struktury může být zničena, ale jako celek musí být nesmrtelná jako život sám. Člověk, prvek života, je, naopak, smrtelný nejen jako individuum a druh – bez člověka je smrtelné i lidské dílo, kultura. Žádný vědecký objev, žádné umělecké či technické výtvořiny pozemský život bez člověka využívat a rozvíjet nemůže. Zánikem člověka podlehne lidská kultura entropii.

Takže uzrál čas, abychom pozemské přírodě navrátili to, co jí newtonovská fyzika nepřímou odnímá: spontánní evoluční tvořivost, schopnost vytvářet uspořádanost, informaci. I když Země nemůže být důvodem existence vesmíru, ale ani cílem jeho evoluce, musíme uznat její jedinečnost. A ta je dána nikoli její polohou v prostoru, místem, které ve vesmíru zaujímá, ale něčím, co věda i filozofie přehlížely: dosaženou úrovní přirozeného i kulturního vývoje, vysokým stupněm přirozené a kulturní uspořádanosti.

Ještě jinak řečeno, pozemská příroda nemá jen „dějiny v prostoru“, jak to kdysi formuloval velký teoretik vývoje, německý filozof Hegel, ale má i skutečné nevrátelné dějiny v čase. Naše biosféra je totiž vyvíjejícím se otevřeným nelineárním systémem důmyslně využívaným sluneční energií. Její organizační složitost narůstala postupně, tempem, které patrně nemohlo být vyšší, neboť souviselo jak s víceméně konstantním příkonem zářivé sluneční energie, tak s vysokou spolehlivostí přenosu genetické informace.

Právě proto jsou dnešní organismy živou historickou pamětí dlouhého vývoje biosféry. Jsou jakoby nositeli její „duchovní i materiální kultury“ současně. Evoluční podmínky se totiž nejen informačně zapsaly v jejich genomech, nýbrž se také ztělesnily v jejich orgánech, tkáních a somatických strukturách. Proto i lidský genom nese část vzácného historického textu rozptýlené evoluční paměti biosféry.

Kultura – systém s vnitřní informací

V důsledku biologické predispozice je člověk univerzálně aktivním živočišným druhem, jediným, kterému se podařilo vytvořit kulturu. Zažehl tak ještě jeden, na životě sice závislý, ale odlišně orientovaný proces – *kulturní evoluci*. A právě touto evolucí započala nejen pozoruhodná éra člověka, ale, bohužel, i kritické období v dějinách Země. Kulturní struktury se totiž „pečou z téže mouky“, jako struktury přirozené. A protože tato pomyslná mouka (prvky periodické soustavy) byla již přirozenou evolucí vestavěna do neživých i živých struktur, rozšiřování kulturního bytí způsobuje zatlačování a ubývání bytí přírodního; vyvolává destrukci přirozené uspořádanosti (informace) a hromadné vymírání biologických druhů.

Kulturu nelze chápat jako lepší stránku civilizace. *Kultura* je otevřený nelineární systém s vnitřní informací, jíž je *kultura duchovní*. Duchovní a materiální kultura tedy patří k sobě, vytvářejí specifický systém zcela analogicky jako genotypy a fenotypy živých systémů. Kultura – jako ostatně každý otevřený nelineární systém s vnitřní informací – vzniká tedy zpředměněním své vlastní konstitutivní informace, své kultury duchovní. Tu ovšem nevytváří lidská vysoce objektivní informace genetická, nýbrž málo určitá a druhově zabarvená informace sociokulturní.

Prostorový rozmach prvků materiální kultury (např. polí, dálnic a měst), které jsou právě tak předmětné a prostorové jako přirozené ekosystémy, však probíhá pouze tak, že kultura svou expanzí omezí či rozbije evolučně vzniklou uspořádanost přirozenou. A vzhledem k této transformaci je kultura nejen naší druhově výhodnou přestavbou přírody, nýbrž také krátkozrakou náhradou původního, s člověkem sourodého přírodního bytí.

Ekologická krize, jejíž podstatu přímo nevidíme, vzniká tedy jako důsledek úbytku přirozeně uspořádaných struktur, míst a sfér konečného zemského povrchu.

Dnešní pustošení Země již ale není omezeným a vedlejším, nýbrž globálním a hlavním výsledkem prostorové expanze kultury. Proto je třeba zvažovat nejen to, co kultura přináší člověku v aktuálním hedonistickém a intelektuálním smyslu, nýbrž také to, co mu přináší v perspektivním výhledu tělesném a psychickém: tím, že radikálně pozměňuje Zemi, přirozené ekosystémy, jeho historicky ustálený způsob života.

Je tu ještě další skryté nebezpečí. Protože pro kulturu přetížený nelineární systém Země neplatí mechanická kauzalita, mohl by ji i malý podnět přivést do nového nerovnovážného stavu. Máme téměř jistotu, že tento otevřený planetární systém se schopností samoregulace, aby v nových podmínkách udržel vlastní integritu, „obětuje“ i většinu dnešních vyšších forem života jen proto, že pro ně přestane vytvářet podmínky. Jistou vyšší abstraktní spravedlnost můžeme snad vidět v tom, že také člověk, který tuto „alergickou reakci“ biosféry v posledku způsobuje, je podřízen neúprosné logice uchování integrity života. Stává se ohroženým druhem. Poprvé ve své historii je tedy ohrožen člověk i jeho kultura mateřským prostředím planety, které jejich vznik kdysi umožnilo. Roli ústředního motivu filozofování, jímž byl v antice *údivo*, ve středověku *pokora* a v novověku *pochybnost*, nenápadně přejímá *pocit odpovědnosti a viny*. I politika, jejíž hlavní starostí je udržení moci, ekonomického růstu a podmínek lidské svobody, bude brzy nucena rozhodovat pod tlakem ohrožené budoucnosti. Podle filozofa Hanse Jonase (1977) nikoli pro to, aby se dosáhlo nejvyšší dobro, nýbrž jen aby se odvrátilo nejvyšší zlo.

Pro hlubší pochopení opozice kultury vůči přírodě si však musíme položit nepřijemnou otázku, v jakém smyslu souvisí nynější kultura s člověkem a jeho neuronálním poznáním, s obsahem sociokulturní informace, s charakterem kultury duchovní? Je zřejmé, že přímá souvislost s člověkem jako biologickým druhem je dána zvláštní strukturou lidského těla i lidské psychiky, útočným typem lidské adaptivní strategie. Biologická nespécializovanost člověka, která podmiňuje univerzalitu lidských zájmů, činí z vnějšího prostředí nejen předmět uspokojování životních potřeb, teoretického poznávání a estetického hodnocení, nýbrž i předmět vlastnictví, spotřeby a ničím neohrazeného kořistění. Člověk jako druh nikdy nepoznával svět jen proto, aby se kochal pravdou. Poznával, aby ho exploatoval, aby se na něj útočně adaptoval. A protože konflikt kultury s přírodou vyvolává příliš rychlá expanze kultury v biosféře, jeho vývoj je „kauzálně“ spojen s obsahem a rolí společenské kultury duchovní. Ta totiž jako vnitřní informace kulturního systému – jako

jeho genom – expanzi nynější protipřírodní kultury podporuje. Změna tohoto genomu (obsahu duchovní kultury) je proto klíčová pro vyřešení konfliktu kultury a přírody. Chceme-li změnit systém s vnitřní informací (pamětí), musíme změnit jeho informaci. Stará konstitutivní informace systému má totiž schopnost fenotypové změny znovu vracet zpátky.

Protipřírodní orientace kultury

Kulturní systém, podobně jako přirozené ekosystémy, zahrnuje sice přísně informačně předepsané prvky (např. techniku a stavby), ale jako celek přísně informačně předepsaným systémem být nemůže. I když také vzniká sukcesí, od přirozených ekosystémů se liší tím, že obsahuje volnou konstitutivní informaci – duchovní kulturu. A ta, jako paměť otevřená informačním změnám, poskytuje naději, že se nynější protipřírodní kulturu podaří biofilně transformovat.

Kořen protipřírodnosti kultury ve struktuře lidské psychiky není ovšem snadné odhalit. Nejprve musíme uznat, že naše kultura je silně antropocentrická a že pojmová interpretace světa, kterou budujeme na bázi genetické výbavy svých živočišných předků, není věrnou reprezentací skutečnosti. Kognitivní složka lidské psychiky, která se v evoluci našeho druhu nejrychleji rozvíjela, totiž nebyla a není svébytná: zůstává jakoby výkonným orgánem lidského těla a emocí. Zjišťujeme, že všechny naše interpretace jsou zabarvené našimi zájmy, a to nejen individuálními a skupinovými, jak se všeobecně uznává, ale také obecně lidskými, druhově sobeckými, o nichž se nemluví.

Takže ani vědecké pojmové poznání nepostihuje svět v jeho fascinující uspořádanosti, ontické kreativitě a komplexitě. Věda např. stále souvisí s obyčejným jazykem a poznáním. A svět jsme už jako hominidé a první lidé museli vnímat a interpretovat druhově zkresleně: tak, abychom v něm se svou zvláštní biologickou výbavou přežili. Byl pro nás hlavně tím, co nám v té-které epoše mohla zprostředkovat naše konzervativní biologická přirozenost a co jsme díky kultuře ze světa pochopili. A protože jsme byli již svým genomem vnější skutečnosti apriorně evolučně přizpůsobeni, nikdy v minulosti jsme nepotřebovali vědět, co je příroda a život, co je kultura. Takové vědění, teoretický model ontického konfliktu kultury s přírodou, potřebujeme až dnes.

Poznání živého či kulturního systému, každá z prostředí získaná informace, není ovšem jen zprávou o vnější skutečnosti, jen pokusem o informační rekonstrukci její struktury. Poznání je potenciálně ontotvorné, vzniká proto, aby je onticky aktivní systém mohl využívat pro vlastní udržení, reprodukci a evoluci. V rámci živých či kulturních systémů se tedy z prostředí získané informace mohou nejen zapisovat a stlačovat do

jejich vnitřní paměti, nýbrž také znovu číst, interpretovat a ztělesňovat (zpředměťňovat) v ontických strukturách: v živých či kulturních konstrukcích. Zdá se tedy, že s ohledem na podobnou ontickou roli poznání, tj. vnitřní informace, rostou živé systémy i kultura analogicky: prvky vnějšího prostředí převtělují do svého systému, zpředměťňují své poznání, ontologizují svou vlastní vnitřní informaci. A analogii můžeme ještě prodloužit: přirozené biotické poznání, tj. genetická informace, jakoby rozdvojovalo pozemskou přírodu na živou a neživou: integruje biosféru a umožňuje její evoluci. Sociokulturní poznání, tj. lidská neuronální informace, však skutečně, i když zatím bez větší společenské pozornosti, nebezpečně onticky rozděluje Zemi: na kulturu a přírodu. Integruje kulturu a v rozporu s dlouhodobými lidskými zájmy pomáhá její protipřírodní strukturu stále rychleji reprodukovat a rozšiřovat.

Ale navzdory těmto podobnostem zůstává to nejpodstatnější skryto. Poznání živých i kulturních systémů vzniká proto, aby umožnilo jejich existenci, adaptaci a evoluci. Biotické poznání, jehož význam jsme v minulosti přehlíželi, je však do té míry objektivní, tj. kompatibilní s prostředím, že mohlo spoluvytvořit biosféru – novou ontickou vrstvu skutečnosti, látkově a energeticky propojenou s abiotickým vesmírem: oživením části neživých pozemských struktur vznikly živé systémy dlouhodobě slučitelné s evolučně staršími procesy a strukturami Země.

Sociokulturní poznání, na jehož rostoucí objektivitě a exaktnosti si novověká věda zakládala, sice také umožnilo vznik nové ontické vrstvy pozemské skutečnosti, avšak abiotické struktury kultury (např. automatizovaná a mikroelektronická technika) oživilo pouze zdánlivě. Ba co víc, zatím je neumí orientovat ve směru života, nýbrž jen proti němu. Spoluvytváří kulturu, která sice vyhovuje části kognitivních funkcí lidské psychiky, ale rozbíjí nenahraditelné přírodní struktury, které kdysi formovaly lidskou přirozenost celou.

Vždyť i novověká věda dále rozvíjela biologicky předeterminovaný panský postoj člověka k přírodě. Protipřírodně orientovaná buržoazní společnost byla totiž sourodá s podobně orientovanou přírodovědou. Pro uplatnění nové sociokulturní informace nevytvářela překážky, ale naopak, sociální objednávku. Vznikaly prvky globální technosféry s vysokými nároky na suroviny, energii i geografický prostor. A v antropocentrické atmosféře praktický úspěch aplikované vědy upevňoval iluzi, že člověk není přírodní bytostí, že díky rozumu přírodu přesahuje, a že je jí proto i hodnotově nadřazen. Zdálo se, že příroda je ontickou skutečností nižšího řádu, že člověka poslouchá a kultura ji svými zásahy zlepšuje, humanizuje.

Dnešní fáze umělé technické tvořivosti kultury je stále duchovně zakotvena v racionalitě tohoto období.

Je založena na deformovaném poznání přírody, které jen minimálně přihlíží k hodnotě, integritě a nárokům přirozeného vývoje biosféry. I když dnes vznikají technologie vůči přírodě méně agresivní, šetřící energii, málo odpadové či bezodpadové, celkový charakter lidského postoje k přírodě se nemění. Přibližně v míře, v jaké se daří vytvářet k přírodě ohleduplnější výrobu, rozšiřuje se k přírodě bezohledná spotřeba – nový všeobecný rys současného životního způsobu lidí.

Globalizací kultury, tj. látkově-energetickým a informačním propojením dříve izolovaných regionů, provázeným celoplanetární migrací lidí, rychlou výměnou technologií, zbožím, vynálezů, služeb atp., vznikla však situace, v níž se lidstvo ocitlo poprvé. Uvnitř globální biosféry vzniká rozptýlená globální technosféra, globální ekonomika, dělba práce a součinnost. Tím se nejen jako by zmenšují vzdálenosti mezi lidmi a kulturami, ale i ruší blahodárny efekt původní biosféry, který optimalizoval místní kulturní struktury, eliminoval společenské poruchy a krize. A také proto se globalizace nakonec obrací proti kultuře. Násobí její tlak na přírodu a nutí destabilizovanou biosféru – lze-li to tak říci – měnit strategii: Nemůže-li se bránit převahou, silou, brání se slabostí, svou snadnou zranitelností, křehkostí. Nemá již tolik síly, aby své nejsložitější struktury udržela, ale má schopnost vytvářet novou systémovou integritu a zbavovat se těch živých forem, které již v novém systémovém kontextu „nepotřebuje“. Člověk a kultura mohou být pro její vzestupnou evoluci v novém kontextu také jen snadno odstranitelnou překážkou.

Protože na takovou změnu v reakci přírody jsme nebyli připraveni ani svým přírodním, ani dosavadním kulturním vývojem, v konfrontaci s poraněnou přírodou neselhává jen naše biologická přirozenost: selhávají i naše základní kulturní archetypy. S oslabenou a destabilizovanou biosférou neumí žádná kultura spolupracovat. Žádný politický subjekt s ní v nynějším ekonomicky soupeřivém prostředí šetrně zacházet ani nemůže.

Biofilní transformace kultury

Protipřírodní kulturní systém vznikal z logiky lidské přirozenosti, vznikal relativně dlouho, a program ofenzivní kulturní strategie proto prostoupil i oblast výchovy a vzdělávání. Přijetí ekologicky pozitivní informační změny se tedy dokáže ubránit. Lze to říci také tak, že nynější výroba, spotřeba a společenská materiální kultura včetně podmínek spotřebního způsobu života lidí, už z povahy svého protipřírodního založení nemohou vytvořit takovou „společenskou objednávku“, jakou kdysi pro aplikace přírodovědy vytvářela expandující společnost průmyslové revoluce. Tato rezistence kulturního systému vůči biofilní socio-kulturní informaci připomíná funkci mezidruhov

formační bariéry či imunitního systému organismu: protože nynější kulturní systém nevznikal zpředmětněním ekologické sociokulturní informace, ignoruje ji, či přesněji „odmítá“ ji přečíst, „nechápe“ její humanistické poselství, její étos a kulturně sebezáchovný obsah.

Skutečné planetární řešení krize, které by poprvé vycházelo z absolutní priority dlouhodobé obyvatelnosti Země, tj. z biofilní kulturní strategie, musí tedy nejprve připravit vysoká teorie. A tak pozitivní ekologická transformace existenčně ohrožené kultury prostřednictvím její nové konstitutivní informace představuje historicky bezprecedentní pokus ukončit živelnou fázi protipřírodní kulturní evoluce vůbec, zahájit etapu kulturní evoluce propřírodní, biofilně anticipativní. Naděje, že se tento pokus nakonec podaří, však může čerpat i z toho, že podmínky ekologické změny samovolně uzrávají krizovým vývojem nynější protipřírodní kultury. Krize se, bohužel, naneštěstí musí ještě vyhrotit, obyvatelnost Země se, bohužel, musí ještě zkomplikovat, aby nezbytnost také zásadní změny, kterou dnes, paradoxně, více pociťují prostí lidé než bankéři a podnikatelé, přijala jako svůj program vrcholová politická reprezentace.

* * *

Lidé se jako nový biologický druh nahodile objevili na životem kypící Zemi, jejíž biosféře, protože jí byli svým genomem evolučně přizpůsobeni, smyslově neuronálně rozumět nemuseli. Jejich psychika mohla být nastavena na tvrdý boj o přežití a nikoli na soucit se životem a péči o jiné druhy. Jistě i proto spontánně vznikající kultury, které rozvíjely lidské druhové predispozice, svým rozmachem rozbíjely přirozené ekosystémy, obsazovaly a pustošily Zemi. Nelze si patrně přestavit vznešenější úkol pro vědu a filozofii, než spolu s etikou, právem a politikou intelektuálně připravovat nevratnou perspektivní změnu: záchranu a hodnotovou rehabilitaci přirozené uspořádanosti planety – ničím nenahraditelné podmínky dlouhodobě možné kultury.

Literatura

- Jonas, H.: Princip odpovědnosti. Oikoymenh Praha, 1977.
 Král, M.: Kam směřuje civilizace? Filozofia Praha, 1978.
 Maturana, H., Varela, F.: Der Baum der Erkenntnis. Die biologischen Wurzeln des menschlichen Erkennens. Hamburg, 1984.
 Prigogine, I., Stengers, I.: Order out of Chaos. Heinemann London, 1984.
 Šmajš, J., Krob, J.: Evoluční ontologie. Masarykova univerzita Brno, 2003.

Prof. PhDr. Ing. Josef Šmajš, CSc., Katedra filozofie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Arne Nováka 1, 660 88 Brno, smajs@phil.muni.cz